

Prekariisaatiotutkimuksen seuraava askel? – Keskustelua *Työelämän myytit ja todellisuus* (toim. Pasi Pyöriä) kirjasta.

Mikko Jakonen

Työelämän muutoksista ja heikennyksistä, uudesta työstä ja prekariisaatiosta on keskusteltu Suomessa noin 15 vuotta, pätkätyökeskustelun mukaan laskien yli 20 vuotta. Tällä keskustelulla on monta juurta. Pätkätyökeskustelu voimistui 1990-luvun lamassa, jolloin ammattiliitot lanseerasivat termin kuvaamaan epävarmoja työsuhteita. Merkittävin työelämän heikentymistä ja uusliberalistista työvoimapolitiikkaa kuvannut – ja kenties myös ennakoitunut – kirja oli vuonna 2004 ilmestynyt Juha Siltalan *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*. Jussi Vähämäen teoksesta *Kuhnurien kerho* vuodelta 2003 voidaan puolestaan laskea alkaneeksi niin sanotun uuden työn keskustelu, jota käsitteleviä julkaisuja on tullut tasaisesti viime vuosiin saakka niin kriittisistä kuin positiivisista näkökulmista. Vuosina 2005–2006 vaikuttanut prekariaattiliike puolestaan nosti esiin aluksi erittäin marginaalisen prekariaatin käsitteen. Käsite on vähitellen siirtynyt tärkeäksi osaksi akateemista keskustelua.

Nykyisin työelämän muutoksista ja epävarmuudesta keskustellaan jatkuvasti niin mediassa, valtioneuvoston selvityksissä kuin akateemisessa tutkimuksessa. Viime vuosina varsin vankan jalansijan on saanut käsitys, jonka mukaan työelämässä ja sitä myöten taloudessa eletään merkittävää murroskautta. Toisaalta vuoden 2008 taluskriisistä alka-

nut taloudellisen epävarmuuden aikakausi on ollut omiaan lisäämään epäselvyyttä talouden ja työn tulevaisuuden suunnasta. Peruskysymys lienee palautuuko talous ja työelämä ”normaaleille” urille, vai ovatko taluskriisin aikakaudella tehdyt uudet työ- ja sosiaalipoliittiset linjaukset muuttaneet työelämän rakenteita perustavasti.

Suomessa kriisi on tuntunut lähinnä investointilamana, talouden nollakasvuna ja sitä myöten pysyvänä korkeana työttömyytenä. Suomessa on tehty työvoimapolitiittisia uudistuksia ja prekaaria, joustavaa työtä on vaadittu Suomen hallituksen taholta lisää niin ”Kikyn”, työttömien ”aktivoinnin” kuin ”osallistavan sosiaaliturvan” nimissä. Tästä huolimatta se oikea ”Suomen malli”, eli jopa poikkeuksellisen vakaat työmarkkinat, ei ole toistaiseksi murtunut. Kuitenkin Euroopassa yhtäältä Etelä-Euroopan talousongelmat ja niistä johtuva korkea työttömyys sekä toisaalta Saksan ja Iso-Britannian mallit ovat lisänneet juuri prekaarin työn määrää. Emmanuel Macronin presidenttikaudella samaa on odotettavissa myös Ranskassa.

Epävarmuuden, epäselvyyden ja vaihtoehtoisten totuuksien aikakaudella asiallinen ja tutkittu tieto on ensiarvoisen tärkeää yhteiskunnallisen ja poliittisen analyysin perustana. Tätä tutkimuksen perustehtävää toteuttaa

Pasi Pyöriän toimittama *Työelämän myytit ja todellisuus* (Gaudeamus, Helsinki 2017). Se kokoaa yhteen 15 hengen tutkijaryhmän, jota voitaisiin kenties kuvailla tilastovetoisen suomalaisen työntutkimuksen kärkijoukoksi. Vaikka vastaavaa työn tutkimusta tehdään myös muissa yliopistoissa, muodostavat nämä pääasiassa Tampereen ja Jyväskylän yliopistoon kiinnittyneet tutkijat eräänlaisen suomalaisen työelämäntutkimuksen ”positivistisen” ytimen.

Tutkijaryhmä ei juurikaan spekuloi käsitteillä tai suurilla teorioilla, vaan raportoivat siitä mistä voidaan saada jokseenkin varmaa tietoa. Käytännössä tämä tarkoittaa suuria tilastollisia aineistoja, kuten Tilastokeskuksen työolotutkimusten sarjaa 1977–2013, työvoimatutkimusta, ajankäyttötutkimuksen päiväkirja-aineistoa sekä eurooppalaista työolotutkimusten sarjaa 1995–2015. Joissakin kirjan artikkeleissa näitä on täydennetty vielä haastatteluaineistoilla.

Kirjan artikkelit käsittelevät epätyypillisiä työsuhteita, työn prekarisaatiota, työhön sitoutumista, nuoria työelämässä, 24/7 yhteiskunnan yleistymistä, työn ja perheen yhteensovittamista, sukupuolten tasa-arvoa työelämässä, yrittäjien työaika ja tuloja, pätkätyöläisten hyvinvointia sekä kysymystä suomalaisten työtaisteluiden yleisyydestä. Kaikki artikkelit ovat Tapio Bergholmin työtaistelulukua lukuun ottamatta kahden tai useamman henkilön yhteistyötä ja Pasi Pyöriän kädenjälki näkyy neljässä artikkelissa, johdannossa ja jälkisanoissa. Kirja perustuukin Pyöriän Tampereen yliopistolla useita vuosia pitämään samannimiseen luentoseminaariin.

Keskityn tässä katsauksessa kirjan useiden, osin erilaistenkin artikkeleiden esittelyn sijaan kahteen isompaan kysymykseen, jotka toivottavasti auttavat hahmottamaan kirjan argumenttirakennetta kokonaisuudessa. Pohdin ensiksi ”myyttien” asemaa kirjassa ja toiseksi keskityn kirjan suhteeseen ja kontribuutioon prekarisaatiotutkimukseen.

Myyttejä vai jotain muuta?

Kirjan keskeisenä ideana on tilastojen piirtämän työelämäkuvan esittely ja analyysi suhteessa erilaisiin työelämää koskeviin väittämiin, teorioihin ja diskursseihin. Kirjoittajat nimitivät näitä erilaisia väittämiä ”myyteiksi”, joita vastaan he asettavat tilastojen esittämän ”todellisuuden”. Valinta on perusteltu, sillä etenkin mediassa työelämästä ja sen oletetusti suurista muutoksista puhutaan usein kevyin perustein. Kirja pyrkii siis asettamaan jonkinlaiset realistiset raamit tälle keskustelulle.

Osa muutospuheesta ei perustu muuhun kuin yleisesti vallitseviin käsityksiin, joita todellakin voi kutsua ”myyteiksi”. Osa puheesta taas heijastelee erilaisten teoreettisten tai laadullisten tutkimusten sekä yleisluontoisten raporttien tutkimustuloksia. Aina ei ole selvää, ovatko median edustajat ymmärtäneet tutkimuksia kunnolla, vai kärjistävätkö he vahingossa tai tarkoituksella tutkimustuloksen paremmin myyvään muotoon.

Mutta mediaakaan ei voi syyttää kaikesta. Työelämän muutoksesta on tarjolla useita radikaaleja tulkintoja. Osa niistä koskee kansainvälisiä, Suomeen vielä saapumassa olevia trendejä. Osa työelämäkirjallisuudesta vain yksinkertaisesti kärjistää asioita tietystä teoreettisesta positiosta käsin. Usein julkisessa diskurssissa menee sekaisin myös tutkimuksen suhde erilaisiin poliittisiin vaatimuksiin. Kaikki mediassa käyty keskustelu ei siis välttämättä yritäkään kertoa jo tapahtuneista muutoksista, vaan ennakoii voimakkaasti tulevaisuutta. Poliittisia äänenpainoja voi puolestaan lukea esiin miltei mistä tahansa tutkimuksesta ja niitä löytyy myös avoimesti eriteltyinä Pyöriän toimittamasta teoksesta.

Kirjan yleisargumentti on mielestäni perusteltu. Teosta lukiessa herää kuitenkin kysymys, onko erilaisten väittämien ja argumentointitapojen niputtaminen ”myyteiksi” täysin perusteltua tai edes asiallista. Kirjan alussa viitataan lyhyesti Roland Barthesin (1915–1980) kuuluisaan (porvarillisia) mytologioita

käsittelevään tutkimukseen. Tosiasiassa ”myytin” käsitettä ei kirjassa pohjusteta tai pohdita juuri lainkaan. Barthesin tutkimusta ei myöskään seurailta metodisesti (semiologi-ana), eikä myyttejä käsitellä demystifioivana eli epäpoliittisuuteen pyrkivänä puheena. Pikemminkin kirjassa annetaan ymmärtää rivien välistä, että valitut myytit ovat ehkäpä liian poliittisia suhteessa todellisuuteen.

Käytännössä lukijan siis oletetaan uskovan, että kulloinkin esitetty myytti on vallitseva yleinen käsitys asioista. Esitetyt todisteet työelämämyyttien yleisyydelle ovat kuitenkin keveitä. Jokaisen artikkelin alussa pohjustetaan lyhyesti kulloistakin myyttiä, kuten työn prekariisaation lisääntymistä, oletusta sukupuolten tasa-arvosta suomalaisilla työmarkkinoilla, tai siirtymää 24/7 – yhteiskuntaan. Vaikka lukijan on helppo jakaa käsitys siitä, että tämän kaltaisista asioista todella puhutaan julkisuudessa, eivät kirjoittajat tarjoa paljoakaan todistusaineistoa myyttien hegemonisuudesta. Useimmiten viitataan yhteen tai kahteen lähteeseen tai jopa yhteen henkilöön.

Vaikka kirjoittajat ovat mielestäni tärkeällä asialla tuomassa tietoa siitä mitä tilastot kertovat työelämän muutoksista, nousee argumentointitapaa kohtaan väistämättä kriittisiä kysymyksiä. Kuinka moni prekariisaatiosta keskustelija on todella sitä mieltä, että *kaikki* työ on muuttunut epätyypilliseksi, pätkittäiseksi, joustavaksi ja kurjaksi? Ja väittääkö kukaan tosissaan, että *kaikki* tai edes *suurin osa* työstä noudattaisi 24/7 logiikkaa, tai että *kaikki* pätkätyöläiset olisivat suomalaisessa hyvinvointivaltiossa reilusti huonommin voivia kuin vakityöläiset. Ja kuinka moni jakaa käsityksen, jonka mukaan suomalainen työelämä on *ongelmattomasti* tasa-arvoista?

Kirjan metodina on siis kumota näitä yleisiksi esitettyjä myyttejä tarjoamalla tilastoihin perustuvaa faktatietoa, joka osoittaa myytit joko täysin tai osittain paikkaansa pitämättömmiksi. Vastakkain ovat hieman epämääräisesti perustellut yhteiskunnalliset diskurssit, sekä

selkeät tilastoaineistot. On selvää, että tässä asetelmassa tilastoaineistot oikaisevat ”myyttejä”, sillä myytit on voitu muotoilla ja valita ilman diskurssin todellisen olemassaolon, sen hegemonisuuden tai luonteen todistamisen taakka.

Periaatteessa asetelma voisi olla ruokkimassa vääriä käsityksiä laadullisesta ja teoreettisesta työelämän tutkimuksesta. Tämä ei kuitenkaan ole ollut kirjoittajien tarkoitus. He nimittäin korostavat erityisesti median ongelmallista roolia tutkimusta yksinkertaistavana ja kärjistävänä tahona, eivätkä hyökkää erilaisia työelämän tutkimuksen haaroja vastaan. Itse asiassa kirjaa voi hyvällä syyllä pitää jonkinlaisena kädenojennuksena laadullisen tutkimuksen suuntaan, sekä uuden laajemman ja monipuolisemman tutkimusohjelman avauspuheenvuorona.

Kaikki kirjan kirjoittajat myös korostavat, kuinka he eivät voi näillä tilastollisilla aineistoilla kertoa koko totuutta työelämästä ja että he eivät pääse käsiksi kaikkein hankalimpiin työelämän uusiin muotoihin, kuten nollatuntisopimuksiin tai sosiaaliturvan ja epäsäännöllisten tulojen varassa selviytyvien ihmisten arkeen. Kirjan lopussa kirjoittajakollektiivi pohtii vielä erikseen työmarkkinoiden riskiryhmiä ja hahmottelee tutkimuksen seuraavia askeleita juuri marginaalisten ryhmien piiriin.

Kokonaisuudessaan kirjan nimestä ja argumentointitavasta jää lukijalle siis hieman väärä kuva kirjan tosiasiallisesta luonteesta. Oikeastaan kirja esittelee hyvin maltillisesti, täsmällisesti ja helppolukuisesti sitä, mitä käytävissä olevilla tilastoilla voidaan sanoa työelämän muutoksista. Kirja ei ilmoita olevansa lopullinen totuus asioista ja se tiedostaa hyvin omat rajansa. Ironisesti sanottuna kirjan nimi onkin lähinnä mediatempu, jolla luodaan vastakkainasettelun tunnelmaa – mielestäni tarpeettomasti.

Prekarisaatioteesin analyysi

Yksi kirjan keskeisistä kysymyksistä on tarkastella prekaarin työn tosiasiallisuutta. Seitsemän kirjan kymmenestä artikkelista käsittelee kysymystä jokseenkin suoraan ja myös kolme muuta käsittelevät aihetta välillisesti.

Kirjoittajien suhde prekarisaatioon on mielenkiintoinen. Vaikka moni artikkeli suhtautuu kriittisesti kaikkein yliampuvimpiin prekarisaatioteeseihin, on kirja kuitenkin kattavin tilastollinen kartoitus prekaarista työstä Suomessa. Eräällä tavalla kirjoittajat siis hyväksyvät prekarisaatioteesin ja ilmaisevat monissa kohdissa myös suoran huolensa prekaarin työn lisääntymisestä, työmarkkinoiden pirstaloitumisesta ja muista työelämän myllerrykseen liittyvistä kehityskuluista. Vaikka kirja tarkastelee kriittisesti prekarisaatiota, se ei kuitenkaan suhtaudu siihen negatiivisesti tai vähättelevästi.

Prekarisaatiotutkimuksen tuntemus on kirjoittajilla pääasiallisesti hallussa, vaikka kirjallisuuskatsaukset eivät olekaan täysin kattavia ja niistä puuttuu etenkin ranskalainen sosiologinen prekarisaatiotutkimus. Ranskalaista tutkimusta voidaan pitää kaikkein uranuurtavimpana ja pitkäaikaisimpana, aina 1970-luvulta lähtien toimineena tutkimuskeskittymänä. Ranskassa myös tilastollista ja suuria laadullisia aineistoja käyttävää tutkimusta löytyy runsaasti.

Lähteistä puuttuu myös joitakin suomalaisen prekarisaatiotutkimuksen artikkeleita. Lisäksi on huomautettava, että vaikka Jussi Vähämäki on ollut uranuurtaja uuden työn käsitteen parissa, niin prekarisaatiotutkimusta ei voi palauttaa Vähämäen työnfilosofisiin teksteihin. Kirjassa Vähämäen ja osin myös Juha Siltalan näkemykset nimetään ”aikalaisdiagnostiseksi” tutkimukseksi, joka kirjoittajien mukaan yhdistyy myös sosiologian suurten nimien kuten Ulrich Beckin, Zygmunt Baumanin tai Richard Sennettin tapaan kirjoittaa yhteiskunnasta. On selvää, että ”aikalaisdiagnoosia” ei kirjassa pidetä aivan täysin

pätevänä tieteenä, mutta kirjoittajat varovat liikaa osoittelemasta sormella suurien linjojen hahmottelijoita.

Aikalaisdiagnoosin lisäksi kirjoittajat erottavat ”sosiologisen prekarisaation analyysin”, jota he eivät kuitenkaan juurikaan esittele. Prekarisaatiota ovat väitöskirjatasolla ja myös empiirisesti tutkineet Suomessa kuitenkin jo kymmenet tutkijat. Kolmanneksi tavaksi tutkia prekarisaatiosta kirjoittajat esittelevät työmarkkinatilastojen tutkimuksen, jota he itse tekevät.

Vaikka tämä kolmijako on tavallaan kattava, jää siitä kuitenkin puuttumaan prekarisaation poliittisen ja yhteiskuntapoliittisen tutkimuksen linjat. Prekarisaatiota ei mielestäni voi palauttaa pelkästään työelämän tai varsinkaan pätikätyön kysymykseksi. Niin kansainvälinen prekariaattiliike kuin prekarisaatiotutkimus ovat korostaneet jälkiteollisen yhteiskunnan työelämän ja elämän epävarmuutta (*precarity*) lisääviä piirteitä. Ne koskevat työelämän pirstaloitumista, pitkien ja yhden työpaikan urien vähenemistä, työelämän polarisoitumista, keskiluokan kriisiä, matalapalkkatöiden ja yksinyrittämisen lisääntymistä. Yhtä tärkeitä teemoja ovat kuitenkin myös sosiaaliturvajärjestelmän ja työvoimapolitiikan muutokset, elinkustannusten nousu, niin sanotun sosiaalisen palkan pienentyminen, sekä AY-liikkeen hampaattomuus oikeistolaisen politiikan edessä. Nähdäkseni prekarisaatioissa on kysymys näiden useiden kehityskulkujen yhteisvaikutuksesta, minkä vuoksi pelkkä työn tutkimus ei voi ratkaista kysymystä siitä, kuinka merkittävä asia prekarisaatio länsimaisissa yhteiskunnissa on.

Kirjan perussanoma työn prekarisaatiosta ja näin ollen siis työelämän merkittävistä muutoksista on, että suhteessa 2000-luvun alkuun tai edes suhteessa 1970-luvun tilastoihin määrääaikainen ja muu epätyypillinen työ ei ole merkittävästi Suomessa lisääntynyt. Kirja siis pääasiallisesti kyseenalaistaa ja osoittaa vääräksi näkemyksen työelämän suurista muutoksista, sekä työelämän kurjistumisesta

ja epämääräistymisestä. Suurin osa työstä on pysynyt palkkatyönä, kaikki työ ei ole silppua, yhteiskunta ei ole muuttunut läpikotaisin 24/7 yhteiskunnaksi ja niin edelleen.

Mutta kuten kirjan eri kohdissa moneen otteeseen mainitaan, epävarmuus ja epäluottamus on työmarkkinoilla lisääntynyt, ja juuri tästä mielestäni prekariisaatioteesissä on laajassa mielessä ollut aina kysymys. Prekariisaatiokeskustelussa on myös korostettu runsaasti työvoimapolitiikan suunnanmuutosta, jossa tavoitteena ei ole valtionhallinnon tai yritysten taholta täystyöllisyys, vaan pikemminkin mahdollisimman joustavat palkkatyömarkkinat, joille sisältyy huomattava matalapalkkatöiden sektori. Myös keskustelu työttömyyden muuttamisesta ”aktiiviseksi työhauksi” ja siihen liittyviksi matalapalkkatyöpakoiksi on ollut keskeinen osa prekariisaatiokeskustelua.

Samalla kun kirja siis kritisoii liian vahvaa prekariisaatioteesiä, se kuitenkin mielenkiintoisella tavalla allekirjoittaa prekariisaatioargumentin relevanttiuden lähes kaikilla tasoilla aina työajan, työhyvinvoinnin, työtaisteluiden¹, työmarkkinaposition ja tilastollisen tutkimuksen ongelmia myöten. Toisin sanoen, kirjan keskeiset kysymykset kumpuavat nimenomaan ”aikalaisdiagnostisen” ja muun prekariisaatiotutkimuksen nostamista teemoista. Varsinaisesti omia tutkimuskysymyksiä kirjassa ei esitetä tai tarkastella.

Edelleen, kirjan yksittäiset luvut kumoavat, ainakin jossain määrin ja tietyin kirjoittajien hyvin tiedostamien tilastolliseen tutki-

mukseen liittyvin rajauksin, prekariisaatioon liittyviä yksittäisiä väittämiä. Kirjan kokonaisuudesta muodostuu kuitenkin näkemys, jonka mukaan monet prekariisaatioteesin keskeiset kysymykset pitävät itseasiassa paikkansa. Niiden voimakkuus ei kenties ole niin suurta kuin kärjekkäimmät puheenvuorot ovat ilmoittaneet. Kuitenkin pääasiallisesti hyvinvovasta suomalaisesta työelämästä on erottautunut selkeä ryhmä, jota voidaan kutsua prekaareiksi.

Tämä ilmiö ei ole Suomessa kuitenkaan hegemoninen, eikä se koske merkittävää osaa työväestöstä. Suomalainen työelämä ja yhteiskunta on hyvin järjestäytyntä jo lähtökohteisesti, minkä lisäksi voimakas hyvinvointivaltion perinne estää prekariisaation nopean etenemisen. Tilastollisesti katsottuna esimerkiksi määräaikaisen työn määrä ei ole kasvanut kuin muutamia prosenttiyksiköitä. Erilaisten pätkäätöiden määrän kasvun ja vähentymisen kirjoittajat laittavat yleisesti suhdannevaihtelun piiriin -tulkinta, josta prekariisaatiotutkijat ovat luultavasti toista mieltä.

Työmarkkinoiden käytettävissä olevan prekaarin työvoiman kokonaisuudessa kirjoittajat tulevat kuitenkin suurin piirtein samoihin arvioihin joita prekariisaatiotutkimus on esittänyt. Noin neljäs- tai jopa kolmasosa suomalaisesta työvoimasta elää epätyypillisessä ja joustavassa työmarkkinapositionsa. Juuri tämä on ollut politiikkaa tarkastelevalle prekariisaatiotutkimukselle tärkeä argumentti. Prekariisaatiolla ei ole koskaan tarkoitettu vain työelämän kurjistumista ja huonontumista. Prekariisaatioon sisältyy myös uusia positiivisia mahdollisuuksia, jotka liittyvät epätyypilliseen työmarkkinaposition sekä piirteitä, jotka mahdollistavat perinteisestä elinikäisestä palkkatyösuhteesta vapautumisen. Toisaalta on korostettu sitä, kuinka työnantajat etsivät lisää joustavuutta erilaisista uusista epätyypillisen palkkatyön muodosta ja kuinka valtionhallinto pyrkii ohjaamaan ihmisiä erilaisiin yrittäjyyden muotoihin. Myös erilaisia sosiaaliturvan ja jopa pakkotyön muotoja pyritään prekariisaatioteesin mukaan lisäämään

¹ Työtaisteluiden vähyys voisi prekariisaatiotutkimuksen näkökulmasta kertoa esimerkiksi siitä, että työtaisteluita aiheuttavat huonot työehdot, matala- tai alipalkkaiset työsuhteet sekä työsopimusten rikkomukset ovat siirtyneet nimenomaan prekaarien työsuhteiden ongelmaksi. Prekaari työvoima ei kuitenkaan ole välttämättä hyvin järjestäytyntä ammattiliittoihin eivätkä ammattiliitot toisaalta ole innokkaita ajamaan prekaarien oikeuksia lakkojen avulla, jolloin työtaisteluiden määrä vähenee.

poliittisin päätöksin. Prekarisaatiossa ei siis ole kyse ainoastaan työmarkkinoiden kurjistumisesta. Siksi kysymys siitä onko esimerkiksi osa-aikaisuus vastentahtoista vai ei, ei välttämättä ole niin olennainen kysymys kuin kirjassa esitetään.

Tarpeellinen ja odotettu teos

Kokonaisuudessaan *Työelämän myytit ja todellisuus* on erittäin sujuvasti kirjoitettu ja hyvin jäsennetty kokonaisuus. Se antaa realistisen kuvan suomalaisista työmarkkinoista ja suomalaisesta työelämästä. Se ei kiellä suoranaisesti prekarisaatioteesiä, mutta osoittaa keskustelulle realistisempia suuntaviivoja. Ennen kaikkea se korostaa, että suomalaisessa työelämässä on runsaasti hyviä piirteitä ja rakenteita, joita kannattaa vaalia. Emme ole astuneet – kirjoittajien mukaan ainakaan vielä – aikakauteen, jolloin

työnantajien mielivalta ohjaisi työmarkkinoita yksipuolisesti. Suomalaisen työelämän hyvistä puolista kannattaa pitää kiinni ja kirja osoittaa monin tavoin selkeästi miksi.

Kirja sopii erinomaisesti kurssikirjaksi muiden työelämän perusoppikirjojen kanssa. Yhdistettynä prekarisaatiotutkimuksen tuotamiin julkaisuihin on työelämän muutoksia koskevan kurssin kirjallisuus valmis. Tämän kirjan pohjalta on hedelmällistä jatkaa vuoropuhelua erilaisten työelämän muutoksia koskevien tutkimussuuntausten välillä. Kuten kirjan lopussa korostetaan, uutta tutkimusta ja uusia aineistoja tarvitaan lisää, jotta työelämän ongelmakohtiin päästään todella käsiksi. Tässä yhteistyö määrällisen, laadullisen ja teoreettisen tutkimuksen kanssa on tärkeää – unohtamatta yhteiskuntapoliittisten ja poliittisten aspektien vaikutusta tutkimukseen. Rakentava keskustelu työelämän muutoksista on siis kenties vasta alussa.